X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

Editörler: Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

ESOGÜ BASIMEVİ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

Editörler
Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

DEDE KORKUT KİTABI'NDA -(y)A BİÇİMBİRİMİNİN KİPLİK İŞLEVLERİ

Arş. Gör. Dr. Duygu KAMACI GENCER
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Türkiye
dkamaci@ogu.edu.tr

1. GİRİŞ[1]

Aristo (MÖ 384-322), önermelerin (proposition) doğruluk değerlerinin değişebileceği ifade ederek onları basit (assertoric), zorunlu (apodictic) ve olumsal (problematic) olmak üzere üç kısma ayırmıştır (Çapak, 2004: 145-146). Aristo'dan itibaren mantıkta söz konusu önermeler kuruluş, bağıntı ve kiplik bakımından çeşitli sınıflara ayrılarak incelenmiştir. Önermeleri doğruluk yanlışlık bakımından değil de olasılık ve zorunluluk açısından ele alan kipsel mantık, bir şeyin zorunlu ya da mümkün olduğunu ifade eden kipsel önermeler[2] arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır (Cevizci, 2010; Çüçen 2013).

Kipsel mantık basit, zorunlu ve olumsal önerme bakımından önermeleri incelerken, dilbilimde kiplik araştırmaları konuşucunun (speaker), önerme karşısındaki tutumu ile ilgilenmektedir. Mantıktaki kabulden farklı olarak dilbilimde kiplik, önermenin gerçeklik/doğruluk değerini göstermenin aksine (Bybee vd., 1994: 239-240) konuşucunun önermeye dair yorumunu ya da önermeye yönelik tutumunu aktaran anlamsal bir kategoridir (Corcu, 2005).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kiplik nedir?

Dilbilim Sözlüğü'nde "*bir konuşmacının karşılıklı bildirişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi*" şeklinde yer alan (İmer, vd. 2011: 176) kiplik kavramı, araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Kiplik alanyazınındaki mevcut tanımlamaları tipolojik olarak biçimsel, anlamsal ve mantıksal tanım olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür.

Kiplik tanımlarının dinamiklerinden ilki olan biçimsel tanımda, genellikle kipliğin dilbilgisel bakımdan görünüş (aspect) ve eylem zamanı (tense) ile olan ilişkisi üzerine odaklanılmıştır. Bybee vd. (1994) ve Nuyts (2005) biçimsel kiplik tanımları ile ön plana çıkmaktadırlar. İkinci tanımlama şekli ise anlamsal tanımlamadır. Bu tanım türünde biçimsel tanımlamada kullanılan kipsel (modal), kipsel eylem (modal verb) ve kipselleştiriciler (modalizer) gibi dilbilgisel unsurlar yerine olasılık, gereklilik, olabilirlik, zorunluluk, izin, yeterlilik ve istek gibi anlamsal kategorilerine yer verilmiştir. Barbiers (2002) ve Larreya (2009) kipliği anlamsal açıdan tanımlayan araştırmacılardandır. Biçimsel ve anlamsal tanımdan başka bir kısım araştırmacı ise mantıksal tanım yaparak önermenin durumları, varlık (entity), olay, bütünlüklü ifadeler (entire statements), bilgi durumu ve konuşucu tutumu kavramlarını ön plana çıkararak tanımlama yapmışlardır. Mantıksal tanım yapan araştırmacılar içinde yer alan ve Mood and Modality (2001) çalışması ile araştırmamızın

[1] Bu bildiri yazarın "Anlambilimsel Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.
[2] Yüklem ve özne arasındaki ilişkiye dair bilgi veren önermeler.

kuramsal alt yapısını oluşturan Palmer, kipliği "*olayları tanımlayan önermelerin durumları ile ilişkilidir*" şeklinde tanımlamaktadır (2001: 1). Palmer dışında Bybee (1986) ve Frawley (2009) de kipliği önerme tabanlı tanımlamışlardır.

Declerck (2011: 27) kipliği gerçek dışı dünyada (non-factual world) konumlandırılmış bir durum/eylem/süreç olarak tanımlarken diğer yandan herkesin üzerinde uzlaşacağı standart bir kiplik tanımının yapılmasının imkânsızlığından da bahsetmektedir. Van der Auwera ve Plungian (1998) ve Salkie (2009) de bu noktada Declerck ile aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Van der Auwera ve Plungian, kipliğin doğru tanımının yapılmasından ziyade kiplik araştırmalarında kullanılan terimlerin anlaşılırlığının daha önemli olduğunu savunmaktadırlar (1998: 80-82).

Kiplik alanyazınında farklı tanım temayülleri içinde en makul olanının özsel tanım[3] özelliği taşıması bakımından mantıksal tanım olduğunu söylemek mümkündür. Biçimsel tanımda araştırmacılar daha çok kiplik işaretleyicilerine odaklanırken anlamsal tanımda sadece anlamsal kategorilere bağlı kalınarak kiplik tanımlanmıştır. Kipliğin tanımının yapılamayacağı görüşü ise bizce mümkün görünmemektedir. Çünkü kavram halinde iken, dil vasıtası ile terime dönüşen (Öner, 1986) kiplik, artık tanımlanabilir bir kavram olmuştur.

Mantıksal yaklaşım çerçevesinde kipliği şu şekilde tanımlamak mümkündür: "*Kiplik, konuşucunun önermedeki olay ya da durum karşısındaki öznel yaklaşımını ifade eden anlamsal bir fenomendir*" (Kamacı Gencer, 2018: 49).

2.2. Eylem Zamanı, Görünüş ve Kip

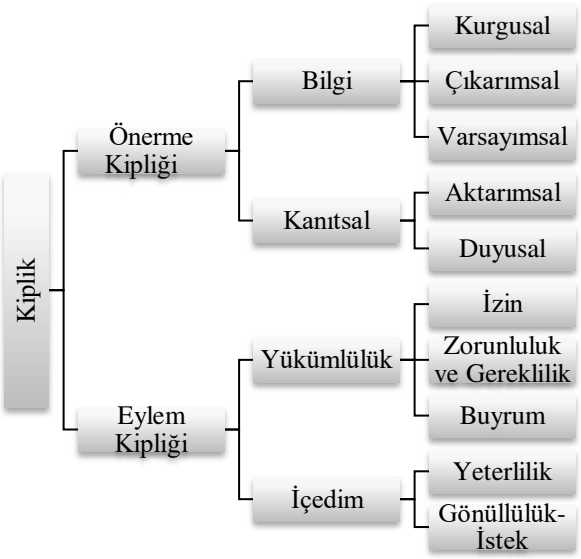
Evrensel zamandan farklı olarak dilbilgisel zaman yani eylem zamanı, "*eylemin gösterdiği iş, oluş ve durumun gerçekleşme dönemini dilbilgisel olarak belirleyen*" bir kategoridir (İmer, vd., 2011: 280). Diğer taraftan görünüş, "*eylemin gösterdiği iş veya oluştaki süremin iç düzenlemesini ve sürekliliğini belirleyen*" bir kategoridir (a.g.e. :142). Eylem zamanı, olayın zamanı ile ilgili iken görünüş, olayın doğası ile ilgilidir (Palmer, 2001: 1). Kip ise "*konuşucunun tümcedeki olay ya da durum karşısındaki öznel yaklaşımını ifade eden dilbilgisel bir fenomendir*" (Kamacı Gencer, 2018: 51).

Eylem zamanı, görünüş ve kip kategorilerinin kimi yerde örtüşmesinin nedeni kullanmış oldukları ortak dilbilgisel işaretleyicilerdir. Aksu Koç'a göre neredeyse tüm diller kiplik ve görünüşü ifade etmek için hem dilbilgisel hem de sözlüksel zaman işaretleyicilerini kullanıma sunmaktadırlar (Aksu Koç, 1986: 248). Dillerin bu eğilimi eylem üzerinde çalışan söz konusu üç kategorinin doğal bir biçimde etkileşimde olmasına sebep olmaktadır. Tümce düzeyinde aynı işaretleyicileri kullanarak görev yapan ve dolayısıyla birbirleri ile dilbilgisel bakımdan etkileşim halinde olan eylem zamanı, görünüş ve kipin **TAM** (Time-Aspect-Mood) dizilimi ile bir arada değerlendirilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü önerme düzeyinde kiplik, tümce düzeyinde de kip, Palmer'ın (2001:1) da belirttiği üzere eylemin gerçekleşmesine dair bir özellikten ziyade önerme veya tümcedeki olay/durum karşısındaki öznel tutumları ifade eden sırasıyla anlamsal ve dilbilgisel fenomenlerdir.

[3] Kavramın açıkça belirtip diğerlerinden tamamen ayıran tanım (Öner, 1986: 36).

2.3. Palmer'ın (2001) Kiplik Sınıflandırması

Tipolojik çalışmaları ile dilbilimde ön plana çıkan Palmer, Mood and Modality (1986) isimli çalışmasında olayları tanımlayan önerme durumları ile ilişkilendirdiği kiplik kavramını bilgi (epistemic), yükümlülük (deontic) ve içedim kipliği (dynamic) olmak üzere üç kısımda ele almıştır. Söz konusu çalışmasının 2001 tarihli baskısında ise bilgi kipliğini ve kanıtsal kipliği (evidential), önerme kipliği (propositional) çatısı altında toplarken yükümlülük ve içedim kipliğini eylem (event) kipliği başlığı altında birleştirmiştir:

Şekil 1. Palmer'ın (2001) Kiplik Sınıflandırması

2.3.1. Önerme Kipliği

Önerme kipliği, konuşucunun kendisi ya da bir başkasındaki bilgi kaynağını kullanarak önermenin ifade ettiği yer ve zamanla ilgili bilgilerin doğruluk değerlerinin belirlenmesidir (Frawley, 2009: 421). Doğruluk dereceleri, konuşucunun gönderim dünyası ile ifade edilen dünyadaki gerçeklerin örtüşmesine olan inancını sezdirmektedir (Corcu, 2005). Palmer için önerme kipliği terimi, bilgi kipliği ve kanıtsal kiplik için bir örtü terim (cover term) mahiyetindedir. Çünkü bu kiplik türleri doğrudan önermeler ile ilişkilidir (Palmer, 2001: 1).

2.3.1.1. Bilgi Kipliği

Önerme kipliğinin alt ketegorilerinden biri olan bilgi kipliğinin doğasında *taahhüdün* (commintment) derecesini ifade etmek vardır. Yani konuşucu bu kiplik türünde önermenin doğruluğunun taahhüdünü etmektedir. Palmer (2001), bilgi kipliği başlığı altında değerlendirdiği kurgusal (speculative), çıkarımsal (deductive) ve varsayımsal (assumptive) olmak üzere üç yargı türü belirlemiştir. Bunlardan kurgusal yargı belirsizliği, çıkarımsal yargı gözlemlenebilir kanıtlardan yola çıkarak çıkarım yapmayı ifade ederken, varsayımsal yargı genel olarak bilinenlerden çıkarım yapmaya dayanmaktadır.

Türkçe alanyazınında tanıtsal terimi ile de karşılanan kanıtsal kiplik, konuşucunun dolaylı ya da dolaysız biçimde elde etmiş olduğu kanıtlara dayanarak yargıları aktarmasıdır (Özmen Veld, 2006). Bazı araştırmacılar (Bybee, 1985; Palmer, 1986) kanıtsal kipliği bilgi

kipliği başlığı altında değerlendirirken, kimi araştırmacılar bilgi kipliği ve kanıtsal kiplik arasındaki ilişkiyi göz ardı ederek her ikisini de farklı bir kategori olarak değerlendirmektedirler (de Haan, 1999; Plungian, 2001). Diğer bir kesim ise kanıtsallığı tamamen kiplik sistemi dışında tutmayı tercih etmişlerdir (Anderson, 1986; Bybee vd. 1994). Hengeveld (1989) ve Palmer (2001) gibi araştırmacılar ise söz konusu kategorileri kipsel bir üst kategori olarak yan yana getirmişler ve bu kategorileri yakından ilişkilendirmişlerdir (Nuyts, 2005: 11, Rentzsch, 2013: 130). Palmer (2001), kanıtsal kipliği bilginin kaynağı ve bilgi türlerine bağlı olarak aktarımsal (reported) ve duyusal (sensory) kiplik olmak üzere iki alt başlıkta ele almıştır.

2.3.2. Eylem Kipliği

Yükümlülük, yüklenme/üzerine alma konusunda birini/birilerini yasaklama ve birine/birilerine izin verme gibi dayatmalara karşılık gelmektedir (Ziegeler, 2006: 261). Palmer'a göre yükümlülük ve içedim, eylem kipliğinin iki ana kategorisidir. Yükümlülük ve içedim kipliği arasındaki farkı da ilkinde koşullanma (conditioning) şartlarının haricî olması ikincisinde ise söz konusu şartların dâhili olması şeklinde açıklamaktadır. Böylelikle yükümlülük kipliği, zorunluluk ve izin verme ile ilgili iken içedim kipliği, yeterlilik ve istek-gönüllülük (volitive) kipliği ile ilişkilidir.

2.3.2.1. Yükümlülük Kipliği

İzin ve zorunluluk gibi eylemlerin sorumlu kişiler tarafından yerine getirilmesi ile ilgili olan ve aynı zamanda sosyal işlev de yüklenen yükümlülük kipliğinin (Salkie, 2009: 82; Bybee ve Fleischman, 1995: 4) iki tipolojik kategorisi izin ve zorunluluktur (Palmer, 2001: 9-10). Yükümlülük kipliğinde konuşucular kiplik işaretleyicilerini kullanarak dinleyiciye izin verebilir ya da zorunluluk yükleyebilirler.

Yükümlülük kipliğinin alt kategorilerinden olan izin kipliği (permissive), zorunluluk ve istek (volition) gibi anlam alanları ile ilişkilidir (Nuyts, 2005: 9). Bir diğer yükümlülük kategorisi olan zorunluluk (obligative) ve gereklilik kipliği (necessity) ise kılıcıyı (agent) yüklemle ilgili eylemi yerine getirmeye zorlayan ya da gerekli kılan haricî ve dâhilî fiziksel şartların varlığıdır (Bybee vd., 1994: 177). Gereklilik, zorunluluğa kıyasla daha az yaptırım gücüne sahip kiplik türüdür.

Buyrum (imperative) kipliği de diğer yükümleyiciler (commissive) gibi eylemin yerine getirilmesini/getirilmemesini mecbur etmesi bakımından zorunluluk kipliği ile yakından ilişkilidir. Ancak zorunluluk kipliğinde, dolaylı bir ifade tarzı mevcut iken buyrum kipliğinde doğrudanlık esastır. Buyrum kipliği esasen konuşucunun dinleyiciye (hearer) doğrudan söylediği bir sözeylemdir (speech act).

2.3.2.1. İçedim Kipliği

Eylem kipliğinin diğer bir ana kategorisi olan içedim kipliği, bir eylemin yerine getirilmesi için gerekli koşulların sağlanmasıdır. Bu kiplik türü henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme potansiyeline sahip olan ve öznenin istek ve yeterliliği (kimi zaman olanaklı ya da olanaksız eylem durumları) ile ilgili olan kipliklerdir. Palmer (2013), yükümlülük ve

içedim kipliği arasındaki ayrımı da ilkinin söylem odaklı (discource oriented) olup ikincisinin olmamasına bağlamaktadır (2013: 69-70).

Palmer'ın (2001: 70-77) olanaklı ya da olanaksız eylem durumlarını ifade eden kiplik türü olarak tanımladığı yeterlilik kipliği (abilative), içedim kipliğin iki alt kategorisinden ilkidir. Diğer bir içedim kipliği kategorisi olan gönüllülük-istek (volitive) kipliği Palmer (2001) tarafından gerçeklik ve gerçekdışılık açısından ele alınmıştır.

2.4. Eski Anadolu Türkçesinde -(y)A Biçimbiriminin İşlevleri

Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak istek kipliği işaretleyen -(y)A biçimbiriminin istek anlamından başka olasılık, gereklilik, buyruk, koşul, izin gibi kiplik anlamları işaretlediği araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur (Gülsevin, 2002; Gülsevin, 2011; Karahan, 2012, Aslan Demir, 2008, Torun, 2013). Demir ve Aslan (2010), söz konusu biçimbirimin Eski Anadolu Türkçesinde kullanım sıklığının ve kullanım alanının artmasını Türkçe-Farsça dil ilişkileri ile bağdaştırmış ve -(y)A biçimbiriminin farklı işlevleri üstlenmesinin altında yatan nedenin Farsçadan Türkçeye sıklık ve anlam kopyalaması olduğunu ifade etmişlerdir (2010: 281).

Bu çalışmada -(y)A biçimbiriminin hangi şartlar altında ortaya çıktığı ve nasıl kullanımdan düştüğü tartışılmaksızın sadece amaçlı örneklem -Dede Korkut Dresden Nüshası (Özçelik, 2016)- üzerinde doğrulayıcı ve yanlışlayıcı durum örneklemesi yapılarak söz konusu biçimbirimin Dede Korkut Kitabı'ndaki kiplik işlevlerine yer verilecektir.

3. BULGULAR

3.1. Dede Korkut Kitabı'nda -(y)A Biçimbiriminin Kiplik İşlevleri

3.1.1. Kurgusal Kiplik İşlevi

Gönderim dünyasında (reference world) bulunan konuşucu ile ifade edilen dünyadaki (expressed world) önermenin ilişkisini gösteren ve bilgi kipliğinin alt kategorisi olan kurgusal kiplikte konuşucunun olasılık dâhilinde gördüğü önermeler yer almaktadır. Kurgusal kiplikte önermenin *belki* gerçek ya da doğru olabileceği ifade edilmektedir (Bybee vd., 1994: 179). DK'de[4] kurgusal önermelerin çoğunluğunu oluşturan -(y)A biçimbirimli ifadeler genel olarak kalıplaşmış sözlerde kullanılmıştır:

> (11b) (7) Aḳan ṭurı şulardan ḫaber **gėçe**, arḳurı yatan ala ṭaġdan (8) ḫaber **aşa**, ḫānlar ḫānı Bayındır[a] ḫaber **vara**: Dirse Ḫānuŋ oġlı (9) böyle bidʿat işlemiş, **dėyeler**. Gezdügüŋ-den öldügüŋ yėg **ola**. (10) Bayındır Ḫān seni **çaġıra**, saŋa ḳatı **ḳazab eyleye**. Böyle oġul (11) senüŋ neŋe gerek?
>
> (12a) (6) Arḳurı yatan ala (7) ṭaġdan ḫaber [aşa, aḳan ṭurı şulardan ḫaber] **gėçe**, ḫānlar ḫānı Bayındır[a] ḫaber **vara**: Dirse (8) Ḫānuŋ oġlı böyle bidʿat eylemiş, **dėyeler**. Seni **çaġırdalar**, (9) Bayındır Ḫānuŋ ḳatında saŋa **ḳazab ola**. Böyle oġul neŋe (10) gerek? Öldürseŋe! dėdiler.

[4] Araştırma örneklemini oluşturan Dede Korkut Dresden Nüshası (Özçelik, 2016) çalışma boyunca DK kısaltması ile karşılanacaktır.

(95a) (11) Ḳara ḳara ṭaġlardan (12) ḫaber **aşa**, ḳanlu ḳanlu ṣulardan ḫaber **gėçe**, ḳalın Oġuz (13) ėline ḫaber **vara**. Ḳanḷı Ḳoca oġlı Ḳan Ṭuralı (95b) (1) netmiş? **dėyeler**. Ḳara boġa geldüginde talçanmamış, ḳaġan (2) aṣlan geldüginde bėlin bükmiş, ḳara buġra geldüginde (3) ne gėcelmiş? **dėyeler**. Ulu kiçi ḳalmaya söz **ėdine**, ḳarı ḳoca (4) **ḳalmaya** ḳov **ėdine**. Aġ ṣaḳallu babaŋ buŋlu **ola**, ḳarıcuḳ olmış (5) anaŋ ḳan yaş **döke**. Ḫānum, ḳalḳubanı yėrüŋden ṭurmaz (6) olsaŋ altı cellād eŋseŋde yalıŋ ḳılıç ṭutar, (7) ġāfillüce görklü başuŋ keser.

Bu tür önermelerde konuşucular, tahmin yürütmeye neden olan sebepten yola çıkarak dinleyiciye çeşitli olasılıklardan (possibility) bahsetmektedirler. Yukarıda yer alan -(y)A biçimbirimli kurgusal önermelerin gerçekleşme olasılığı görece düşüktür.

3.1.2. Varsayımsal Kiplik İşlevi

Felsefede genel fikir, ilke ya da sayıntı olarak tanımlanan varsayım (Cevizci, 2010: 898), basit genel bilgilerden ya da mantıksal akıl yürütmelerden hareketle yargı verme işidir (Aikhenvald, 2004: 63). Varsayım kipliğinin çıkarımsal kiplikten farkı konuşucunun gözlemlenebilir kanıtlardan ziyade deneyim yolu ile elde ettiği gündelik bilgilerden yola çıkarak akıl yürütmesidir. DK'de konuşucular kişisel deneyim ile edindikleri bilgilerden, kimi zaman da kabullerinden hareketle çeşitli varsayımlar yapmaları sonucu ortaya çıkan gereklilik anlamını -mIşdUr.....-(y)A ve +dUr....-(y)A yapıları ile işaretlemişlerdir:

(24b) (1) Ḳazan eydür: Ṣu Ḥaḳ dı̄ẕārın **görmiş-dür**, ben bu ṣuyıla (2) **ḫaberleşeyim**, dėdi.

(24b) (9) Ṣudan gėçdi, bu kez bir ḳurda ṭuş (10) oldı. Ḳurd yüzi **mübārek-dür**, ḳurdılan bir **ḫaberleşeyim**, dėdi.

(93a) (8) Ḳan Ṭuralı eydür: Bu dünyāyı erenler ʿaḳlıla **bulmışlardur.** (9) Bunuŋ öŋinden **ṣıçrayayım**, ne hünerüm varısa ardından (10) **göstereyim**, dedi.

Yukarıda yer alan örneklerde yapılan varsayım sonucu meydana gelen *gereklilik* anlamı konuşucu tarafından -(y)A biçimbirimi ile kodlanmıştır. Konuşucu, deneyim ve duyumlarından hareketle varsayım yapmakta ve yaptığı varsayım sonucunda kendi yararını gözeterek yapması gereken eylemin farkına varmaktadır.

3.1.3. İzin Kipliği İşlevi

Yükümlülük kipliğinin temel kavramlarından olan izin kipliğini Frawley (2009), zorunluluğun (obligation) zayıf bir versiyonu olarak tanımlarken söz konusu iki kiplik türü arasındaki ilişkiyi şu örneklerden yola çıkarak tartışmıştır:

(a) Şimdi eve gitmeli.

(b) Şimdi eve gidebilir.

Frawley'e göre (a)'da ifade edilen dünyanın (eve gidiş) ortaya çıkmasının zorunluluğu kodlanırken (b)'de referans dünyasından ifade edilen dünyanın ortaya çıkmasına izin verilmesi kodlanmıştır (2009: 421-422). Nuyts (2005) ise Frawley'den farklı olarak izin kipliğini istek kipliği ile ilişkilendirmiştir. Nuyts'a göre izin kipliğinde bir denetleyici ve

dinleyici mevcut iken istek kipliğinde eyleme geçme daha azdır. Bu bağlamda istekler daha çok arzuları işaretlemektedirler (Nuyts, 2005: 9). DK'den elde edilen bulgular eşliğinde Nuyts'ın istek ve izin kipliği ilişkilendirmesini doğru bir yaklaşım olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü DK'de konuşucular öncelikle istek kipliği işaretleyerek dinleyiciden izin talep etmişler, ardından izin verici onay vererek ya da koşul öne sürerek izin kipliğini işaretlemiştir. İzin verici dinleyiciye koşulsuz onay verdiğinde eylem hemen gerçekleşmiş, şartlı onay verdiği durumlarda ise ancak öne sürülen koşul yerine getirildikten sonra eylem gerçekleştirilmiştir.

> (140a) (5) Ḳazan eydür: Men yėr yüzinde ādem ögmezin. (6) Bir ādem getürüŋ, bineyim sizi ögeyim, dėdi. Vardılar [bir] dirāz kāfir (7) getürdiler. Bir eyer, bir uyan dėdi; getürdiler. Kāfirüŋ arḫasına (8) eyer şaldı, aġzına uyan urdı, kolanı çekdi, şıçradı (9) arḳasına bindi. Ökçesin ökçesine ḳaḳdı, ḳapurġasın (10) ḳarnına ḳavşurdı, uyanın çekdi, aġzın ayırdı, kāfiri (11) öldürdi, çökdi üzerine oturdı, eydür: Mere kāfirler, (12) ḳopuzum **getürüŋ**, **sizi ögeyin**, dėdi.
>
> (52a) (9) Beyrek Oġuza geldi, baḳdı gördi bir ozan gėder. Eydür: Mere (10) ozan, nereye gėdersin? Ozan eydür: Beg yigit, düğüne gėderem, (11) Beyrek eydür: Düğün kimüŋ? Yalancı oġlı Yaltacuġuŋ, dėdi. (12) Mere, kimüŋ ne-sin alur? dėdi. Ozan eydür: Ḫān Beyregüŋ (13) adaḫlusın alur, dėdi. Beyrek eydür: Mere ozan, ḳopuzuŋ maŋa (52b) (1) vėrgil, atumı saŋa vėreyim, şaḳla. Gelem, bahāsın getürem, alam, dėdi. (2) Ozan eydür: Avazum gėdilmedin, ünüm boġılmadın bir atdur elüme (3) girdi; **ėleteyim, şaḳlayayım,** dėdi. Ozan ḳopuzı Beyrege vėrdi.

-(y)A biçimbirimi (140a)'da bağlamda koşula bağlı izin kipliği işaretlerken (52a)'da koşula bağlı olmayan izin kipliği işaretlemiştir.

3.1.4. Zorunluluk ve Gereklilik Kipliği İşlevi

Zorunluluk, dinleyiciyi bir eylemi yerine getirmeye/getirmemeye zorlayan, eylemin yerine getirilmesi/getirilmemesi durumunda ciddi yaptırımları olan haricî şartlar olarak tanımlanırken (Bybee vd. 1994: 186) gereklilik, ciddi yaptırımların var olmadığı şartların varlığı olarak tanımlanmaktadır (Corcu Gül, 2006: 109). Palmer (2001) da zorunluluğu, diğer araştırmacılar gibi (Bybee vd., 1994; Bybee ve Fleischman, 1995; Corcu Gül, 2006) dış otoritelere bağlamış ancak zorunluluk ve gereklilik arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır. DK'den elde edilen verilerden hareketle Palmer'ın (2001) yaklaşımının doğru olmadığını, zorunluluk ve gereklilik arasında anlamsal bir ayrım olduğunu söylemek mümkündür. Zorunluluğun kuralcı yapısından ziyade DK'de gereklilik anlamı işaretlenirken her zaman dinleyicinin/konuşucunun yararına bir tutum sergilenmektedir. Zorunlulukta ise bu tutum konuşucu ya da kural koyucunun yararınadır.

DK'de zorunluluk kipliği, genel kaideler ve hükümlerden, toplumsal statüden, akıl yürütme ve fikir birliği sonucu varılan sonuçtan kaynaklanan zorunluluk durumlarında işaretlenmiştir:

(87a) (12) Oğlan eydür: Baba, çün meni èvereyim dèrsin, maŋa (13) lāyıḳ ḳız nèce olur? [Ḳaŋlı Ḳoca eydür: Nèce olur?] Ḳan Ṭuralı eydür: Baba men yèrümden (87b) ṭurmadın ol ṭurmış **ola**. Men ḳazaḳuç atuma binmedin ol (2) binmiş **ola.** Men ḳanlu kāfir èline varmadın ol varmış, (3) maŋa baş getürmiş **ola**, dèdi. Ḳaŋlı Ḳoca eydür: Oġul, (4) sen ḳız istemezmiş-sin, bir cılasun bahadır istermiş-(5)-sin.

DK'de konuşucular gereklilik kipliğini işaretlerken, kamusal düzen ya da toplumsal statü farkından kaynaklanan zorunluluk anlamından farklı olarak, dinleyicinin çıkarını gözetmiş ve dinleyiciye yerine getirilmesi ya da getirilmemesi durumunda yaptırımı olmayan tavsiyeler vermişlerdir. Konuşucular kimi zaman da kendileri için gereklilik anlamı işaretlemişlerdir:

(24b) (9) Ṣudan gèçdi, bu kez bir ḳurda ṭuş (10) oldı. Ḳurd yüzi mübārek-dür, ḳurdılan bir **ḫaberleşeyim**, dèdi.

(117a) (1) Saŋa ölüm yoġımış. Şol maġārayı gördüŋ mi? Basaṭ (2) eydür: Gördüm, Eydür: Anda iki ḳılıç var; biri ḳınlu, biri (3) ḳınsuz. Ol ḳınsuz keser menüm başumı. Var getür, menüm başumı (4) kes, dèdi. Basaṭ maġara ḳapusına vardı gördi bir (5) ḳınsuz ḳılıç, ṭurmaz èner çıḳar. Basaṭ eydür: Men muŋa bi-(6)-tekellüf **yapışmayam**, dèyüp gendü ḳılıcın çıḫardı, ṭutdı iki (7) pāre böldi

3.1.5. Buyrum Kipliği İşlevi

Yönlendiricilerin en güçlüsü olan buyrum kipliği (Palmer, 2001: 80) ikinci bir şahısa doğrudan buyurma esnasında ortaya çıkmaktadır (Bybee vd., 1994: 179). Buyrum kipliğinin işaretlenebilmesi için konuşucunun dinleyiciden daha üst konumda olması zorunludur. Bir ifadenin buyrum anlamı işaretlemesi için istek, buyrum gücü, eylem-buyrum uyumu, buyrum-fayda ilişkisi olmak üzere dört bileşenin bulunması gerekmektedir (Usta, 2016: 321). DK'de buyrum anlamı işaretleyen konuşucular statü bakımından dinleyicilere göre daha farklı bir konumdadırlar:

(27b) (6) Boyı uzun Borla [Ḥātūn] bunı eşitdi (7) yüregiyile cānına odlar düşdi. Ḳırḳ ince <bèllü> ḳızuŋ (8) içine girdi, ögüt vèrdi, eydür: Ḳanḳuŋuza yapışurlarısa (9) Ḳazan ḫatunı ḳanḳı-ŋuzdur? dèyü, ḳırḳ yèrden **āvāz vèresiz!** (10) dèdi.

(115a) (6) Mere ḳocalar (7) ikindü vaḳtı munı maŋa **çevüresiz,** yèyem, dèdi, yine uyudı.

Saygı ve incelik ifade eden ve verdiği anlam itibarıyla buyrum işaretlemesi mümkün olduğu düşünülmeyen –dUŋUz (Gülsevin ve Boz, 2010: 81) ile –(y)A biçimbiriminin terkibinden oluşan –A (y/i)dUŋUz yapısı da DK'de buyrum kipliği işaretleyicisi olarak tanıklanmıştır:

(49a) (10) Beyregüŋ babası (11) Bay Böre Beg daḫı bāzirgānları ḳıġırdı, yanına getürdi, (12) eydür: Mere bāzirgānlar, varuŋ, iḳlīm [iḳlīm] araŋ, Beyregüŋ ölüsi [dirisi] (13) **ḫaberin getüreydüŋüz ola mı**; dėr.

3.1.6. Gönüllülük-İstek Kipliği İşlevi

Türkçe alanyazınında gönüllülük-istek kipliği, genellikle gereklilik ve buyrum kipliği ile birlikte değerlendirilmiştir (Ercilasun, 1995; Gülsevin, 2002; Aslan Demir, 2007; Johanson, 2009). Ancak gönüllülük-istek kipliğinin kavramsal yapısı nedeni ile söz konusu kiplik türlerinden farklı bir yerde olduğu açıkça ortadadır. Gereklilik ve buyrumda kılıcıya eylemi yaptırmaya/yaptırmamaya zorlayan ya da gerekli kılan şey dış kaynaklardır. Oysa istek kipliğinin odağında her zaman konuşucunun/kılıcının kendisi yer almaktadır. DK'de konuşucular gönüllülük-istek anlamı kodlarken -(y)A biçimbirimini sıklıkla kullanmışlardır:

(11b) (12) Dirse Ḫān: Varuŋ getürüŋ, **öldüreyim**, dėdi. (13) Böyle dėgeç ḫānum, ol nā-merdlerüŋ yigirmisi daḫı çıḳa geldi

(13a) (1) Oġlumuŋ at segirdişin, ḳılıç (2) ṣalışın, oḳ atışın **göreyim**, **sevineyim**, **ḳıvanayım**, (3) **güveneyim**, dėdi, dėdiler.

(13b) (5) Dirse Ḫānuŋ (6) ḫātunı, Oġlancuġumuŋ ilk avı-dur, dėyü atdan ayġır, (7) deveden buġra, ḳoyundan ḳoç ḳırdurdı. Ḳalın Oġuz beglerin (8) **ṭoylayayım**, dėdi.

(29a) (1) Anlar bir yėdüginde sen iki yėgil. Seni kāfirler bilmesünler, ṭuymasunlar. (2) Tā kim ṣası dīnlü kāfirüŋ döşegine **varmayasın**, ṣaġraġın (3) **sürmeyesin**, atam Ḳazan nāmūsını **ṣımayasın** saḳın! dedi. (4) Oġlan böyle dėgec büldür büldür gözinüŋ yaşı revān (5) oldı.

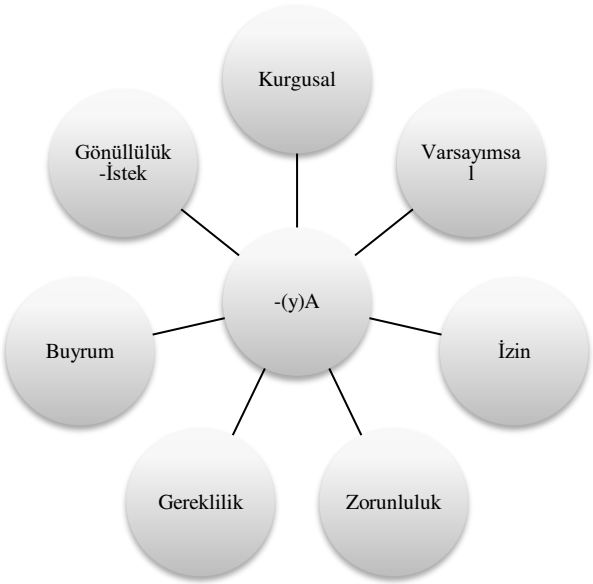
(58a) (9) Yine döndi Beyrege eydür: Mere delü ozan, (10) ya maḳṣūduŋ nedür? Eydür: Ḫānum, maḳṣūdum oldur ki ere varan (11) ḳız ḳalḳa oynaya, men ḳopuz **çalam**, dėdi.

(88b) (12) Eydür: **Varayım**, oġluma ṭoġrı (13) **ḫaber vėreyim**. Hüneri varısa gelsün alsun, yoḫsa (89a) ėvdeki ḳıza rāżī olsun, dėdi.

4. YORUM VE TARTIŞMALAR

Eski Anadolu Türkçesinde istek kipliği işaretleyicisi olarak anılan ancak istek işaretlemesi dışında farklı yükümlülük kategorilerini de işaretlediği bilinen -(y)A biçimbirimi DK'de kurgusal, çıkarımsal, izin, zorunluluk, gereklilik, buyrum ve gönüllülük-istek kipliklerini işaretlemiştir. Bu kiplik kategorilerinden ilki olan kurgusal kiplikte -(y)A biçimbirimi olasılık işlevli kullanılmıştır. Söz konusu kullanımlarda eylem ya da durumun gerçekleşme olasılığı olabilirlik (probability) bildiren kurgusal yargılara nazaran düşüktür. -(y)A biçimbirimi DK'de kurgusal kiplik dışında başka bir bilgi kipliği kategorisi olan varsayımsal kiplik de işaretlemiştir. Kurgusal kipliğe göre gerçekleşme potansiyeli daha yüksek olan olay ya da durumları işaretleyen varsayımsal kiplik işaretlenirken bağlamda gereklilik anlamı ortaya çıkmıştır.

DK'de -(y)A biçimbirimi, bilgi kipliğinden başka eylem kipliği kategorilerini de (izin, zorunluluk, gereklilik, buyrum ve gönüllülük-istek) işaretlemiştir. Bu kategorilerden ilki olan izin kipliği, DK'de söz konusu biçimbirim ile işaretlendiğinde bağlamda koşula bağlı ve koşula bağlı olmayan izin anlamı ortaya çıkmıştır. -(y)A biçimbirimi ayrıca eylemin yerine getirilmesi/getirilmemesi durumunda çeşitli yaptırımların uygulandığı zorunluluk kipliğini de DK'de işaretlemiştir. Zorunluluk ile sözeylem olması bakımından ayrılan buyrum kipliği DK'de hem -(y)A hem de -A (y/i)dUŋUz dizilimi ile karşılanmıştır. Konuşucular izin, zorunluluk ve buyrum kipliğine nazaran daha az yaptırım gücüne sahip olan gereklilik kipliğini de -(y)A biçimbirimi ile kodlamışlardır. Bu biçimbiriminin DK'de işaretlemiş olduğu en yaygın kiplik işlevi ise otoriteden bağımsız olarak konuşucuların isteklerini dile getirdikleri gönüllülük-istek kipliği olmuştur.

Şekil 2. –(y)A Biçimbiriminin Kiplik İşlevleri

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hem önerme kipliği hem de eylem kipliği işaretleyicisi olarak DK'de karşımıza çıkan ve yaygın olarak istek kipliği işaretleyen -(y)A biçimbiriminin, eylem kipliğini işaretlemesinin yanı sıra bilgi kipliği kategorilerini de işaretlemesi dikkat çekmektedir. Palmer (2001) tarafından iki farklı gruba ayrılan söz konusu kiplik kategorilerinin -(y)A biçimbirimi vasıtası ile etkileşimde olması, bilgi kipliği ve yükümlülük kipliği arasındaki ilişkiye dair bir fikir vermektedir. Özellikle varsayımsal kiplik işaretleyen -(y)A biçimbirimi ile bağlamda ortaya çıkan gereklilik anlamı, bilgi kipliği ve gereklilik kipliğinin senkronize biçimde çalıştığını göstermektedir. Bundan başka Palmer'ın (2001) izin kipliği kategorisinin koşula ve isteğe bağlılık açısından yeniden gözden geçirilmesi ve izin/istek kategorileri arasındaki etkileşimin de araştırılması gerektiği söylenebilir. Ayrıca tek bir biçimbirimin farklı kategorilerdeki işlevleri üstlenmesinden yola çıkarak, -(y)A gibi biçimbirimlere işlev adı yüklemenin terminolojik olarak yanlış bir tercih olacağını da ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Aikhenvald, Alexandra. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press. 2004.

Aksu Koç, Ayhan. "The Acquisition of Past Reference in Turkish". *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing. 1986. 248-263.

Anderson, Lloyd. "Evidentials. Paths of Change and Mental Maps: Typologicall Regular Asymmetries". *Evidentiality*. Norwood: Ablex. 1986. 273-312.

Aslan Demir, Sema. "İstek Kipliği. Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik". *VIII. Uluslararası Dil. Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*: Konya. 2007. 1-12.

Aslan Demir, Sema. *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2008.

Barbiers, Sjef. "Current issues in modality: An introduction to modality and its interaction with the verbal system". *Modality and its Interaction with the Verbal System*. Amsterdam: John Benjamin Publishing. 2002. 1-18.

Bybee, Joan vd. *The Evolution of Grammar Tense. Aspect and Modality In The Languages of The World*. Chicago: The University of Chicago Press. 1994.

Bybee, Joan ve Suzanne Fleischman. "Modality in Grammar and Discourse: An Introduction Essay". *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamin Publishing. 1995. 1-14.

Bybee, Joan. "On The Nature of Grammatical Categories". *ESCOL.* 1986. 17-34.

Bybee, Joan. *Morphology*. Amsterdam: John Benjamins. 1985.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık. 2010.

Corcu Gül, Demet. "Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlarının Anlam Yapısı Üzerine". *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları. 2006. 101-114.

Corcu, Demet. "Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAlI'nın Anlamsal İç Yapısı". *Dilbilim Araştırmaları*. 2005. 33-44.

Çapak, İbrahim. "İlk Dönem İslam Mantıkçılarının Modaliteye Yaklaşımı". *Felsefe Dergisi* (39). 2004. 144-158.

Çüçen, Kadir. (2013). *Mantık*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

De Haan, Ferdinand. "Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries". *Southwest Journal of Linguistics* (18). 1999. 83-101.

Declerk, Renaat. "The Definition of Modality". *Cognitive Approaches to Tense. Aspect and Epistemic Modality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 2011. 21-44.

Demir, Nurettin ve Sema Aslan. "Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A". *Turkish Studies*. 5/4 (2010): 276-290

Ercilasun, Ahmet Bican. "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine". *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1995. 61-72.

Frawley, William. *Lingusitic Semantics*. New York: Routledge. 2009.

Gülsevin, Gürer ve Erdoğan Boz. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi. 2010.

Gülsevin, Gürer. "Eski Anadolu Türkçesinde İstek Kipi Üzerine". *İlmi Araştırmalar*. 13 (2002): 35-50.

Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları. 2011.

Hengeveld, Kees. "Layers and Operators in Functional Grammar". *Journal of Linguistics*. 25 (1989): 127-157.

İmer, Kamile vd. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 2011

Johanson, Lars. "Modals in Turkic. Modals in the Languages of Europe". *A Reference Work*. Berlin: Mouton de Gruyter. 2009. 487-510.

Kamacı Gencer, Duygu. *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Doktora Tezi. 2018.

Karahan, Leyla (2012). "Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda "-n" Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma". *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 219-236. 2012.

Larreya, Paul. "Towards a Typology of Modality in Language". *Modality in English. Theory and Description*. Berlin: Mouton de Gruyter. 2009. 9-30.

Nuyts, Jan. "Modality: Overview and Lingusitc Issues". *The Expression of Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter. 2005. 1-26.

Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 1986.

Özçelik, Sadettin. *Dede Korkut Dresden Nüshası (Metin. Dizin)*. TDK Yayınları. Ankara. 2016.

Özmen Veld, Neslihan. "Anlamsal ve Edimsel Düzlemde Türkçede Tanıtsallık". *Dil ve Edebiyat Dergisi*. 3/2. 00-00.

Palmer, Frank Robert. *Modality and the English Modals*. Routledge. New York. 2013.

Palmer, Frank Robert. *Mood and Modality*. Cambridge University Press. Cambridge. 1986.

Palmer, Frank Robert. *Mood and Modality*. Cambridge University Press. Cambridge. 2001.

Plungian, Vladimir. "The Place of Evidentiality within The Universal Grammatical Space". *Journal of Pragmatics*. 33 (2001): 349-357.

Rentzsch, Julian. "Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası". *Bilig*. (2013) 67: 129-168.

Salkie, Raf. "Degrees of Modality". *Modality in English Theory and Description*. Berlin: Mouton de Gruyter. 2009. 79-103.

Torun, Yeter. *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi. 2013.

Usta, Çiğdem. "Üçüncü Kişiye Emrin Semantiği". *Bilig*. 77 (2016): 319-338.

Van Der Auwera, Johan ve Vladimir Plungian. "Modality's Semantic Map". *Linguistics Typology*. 2 (1998): 79-124.

Ziegeler, Debra. "Mood and Modality in Grammar". *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier. 2006. 259-267.